

ОСОБЛИВОСТІ ВІРОВЧЕННЯ ШИЇТІВ-ІМАМІТІВ

У статті досліджуються характерні особливості теології імамیتського напрямку в шиїзмі. Розглядаються історія виникнення шиїзму і головні аспекти віровчення шиїтів-імамів. У роботі підкреслюється, що арабо-мусульманська цивілізація частково успадкувала та переосмислила культуру і релігійні ідеї Персії, які проявилися у шиїзмі, що став основним ісламським напрямом на її території.

Теоретичне богослов'я в ісламі склалося значно пізніше, ніж виникла власне релігія. Із розвитком мусульманської держави та її ідеології, що зумовлений певною мірою зіткненням ісламу з духовним світом сусідніх народів, у мусульманському суспільстві виникає зацікавленість богословськими питаннями, що надала поштовх до розбудови мусульманської догматики.

У VIII столітті під впливом неісламських вчень серед мусульманських богословів виникли суперечки щодо природи та атрибутів Бога. Також різких форм набули суперечки щодо природи Корану, які розділили мусульман на прихильників створеності Корану та його відвічності. Всі ці розбіжності, як і багато інших, переплелися з радикальними розбіжностями, що спричинені однією з ключових проблем теорії та практики ісламу – проблемою верховної влади. Остання протягом століть мала актуальний і гострий характер не лише завдяки політичним амбіціям угруповань та громад, що були суперниками, але й через те, що в очах вірян законність і праведність правління служили гарантими праведності їхнього життєвого шляху, і навпаки. Боротьба з «незаконними» та «неправедними» правителями стала ідейним лозунгом як хариджитського, так і шиїтського рухів.

Як відомо, пророк Мухаммад помер, не лишивши зрозумілих та беззаперечних розпоряджень ані відносно свого наступника, ані відносно порядку заміщення місця керманіча громади, тому відразу ж після його смерті виникли гострі суперечки щодо права на наступництво в духовному та світському керуванні громадою. Право на верховну владу в мусульманській громаді стає основною проблемою, навколо якої ведуться в подальшому всі релігійно-політичні суперечки. Відкрита боротьба за владу супроводжувалася гострою полемічною боротьбою, у процесі якої формувалися релігійно-політичні погляди партій, що були суперниками.

Труднощі, які виникли щодо визначення принципу наступності влади в мусульманській громаді, пов'язані з тим, що родові інститути на той час були вже підірвані, а ісламський принцип передачі влади ще не сформувався. Специфіка перехідного періоду була в тому, що зіткнулися соціальні та політичні інтереси угруповань, які репрезентували головні антагоністичні сили в Аравії, – консервативне угруповання, у тому числі родоплемінна знать, яка чіплялася за минуле та за свої колишні привілеї та значення; мусульманська верхівка, яка, формуючись, відчула реальну можливість отримати владу, апелюючи до своїх здобутків перед ісламом; нарешті, представники бедуїнської маси, яка пригнічувалася тими й іншими, хоча саме вони здобували військові перемоги для обох угруповань.

Араби цього періоду – перші мусульмани – використовували все той же родовий принцип передання влади найбільш гідному, проте критерієм гідності були не колишні доблесті араба-лицаря, а релігійні переваги, духовна близькість до Мухаммада, бездо-

ганне виконання вимог шаріату. Релігійні переваги, спільно з особистим хистом, стали новим критерієм обґрунтування його права на владу (як, наприклад, аргументи на користь надання Абу Бакрові духовного та політичного керівництва мусульманською громадою).

632 р. став відправним пунктом зародження шиїтського руху в ісламі. І хоча щодо цього існують різні думки, а дослідники наводять аргументації на користь пізніших дат, немає сумніву, що перші ідеї, що стали підґрунтям шиїтської ідеології, з'явилися відразу після смерті пророка Мухаммада. Наприклад, С.М. Прозоров у своїй книзі «Іслам як ідеологічна система» пише: «Під час боротьби за владу в середині VII ст. почало формуватися політичне угруповання прихильників Алі – аш-ши'а, яке надало поштовх до створення окремого релігійно-політичного руху в ісламі – шиїзму. Спочатку це була невелика група осіб із його родичів, клієнтів і наближених, які були особисто віддані йому та вважали його найбільш гідним права на керівництво громадою вірян» [1, с. 230].

Після смерті пророка у молодій арабській державі постало питання обрання нового халіфа – політичного та духовного керівника мусульман. Невелика група прибічників виступила за визнання законним спадкоємцем і халіфом двоюрідного брата й зятя пророка Алі ібн Абу Таліба. Більшість же вірян підтримало кандидатуру Абу Бакра, що ввійшов до історії як перший праведний халіф. Група прибічників Алі ібн Абу Таліба та їх послідовники отримали назву «аш-ши'а» (араб. «партія»), або шиїти. Підґрунтям виникнення шиїзму стали виключно політичні причини, і в усі часи головним лозунгом шиїтів було повернення влади до «рук родини пророка». Спочатку суперечка між шиїтами та сунітами не стосувалася питань релігійної доктрини, а лише питання про спадкоємця. З плином часу шиїтський рух, який проповідував ідеї божественності верховної влади, широко розповсюдився в Іраку та Ірані, де здавна була поширена ідея божественної маніфестації. Існує кілька версій того, в який час і з яких причин сформувався цей рух.

Згідно з однією з цих версій, перші вимоги передати владу «родині пророка», головою якої був Алі ібн Абу Таліб, пролунали відразу після смерті пророка Мухаммада. Ця подія дійсно мала місце та, вірогідно, була початком формування політичної ідеї шиїзму.

Інші дослідники підтримують інший варіант, стверджуючи, що шиїзм виник під час ради щодо виборів третього халіфа. Саме тоді серед мусульман виникло дві партії: «партія Османа» та «партія Алі», – кожна з яких агітувала на користь свого кандидата на посаду халіфа. Як відомо, халіфом став Осман, але прихильники Алі не зупинилися і продовжили пропаганду свого кандидата серед народу. В останні роки правління Османа ситуація в державі стала невпинно погіршуватися. У різних частинах халіфату зосереджувалося невдоволення методами правління, намісниками, соціальною нерівністю між арабами та неарабами. Всі ці причини призвели до заколоту та вбивства халіфа. Прибічники Алі почали наполегливо вимагати, щоб він нарешті взяв владу до своїх рук. Хоча Алі ібн Абу Таліб не хотів ставати халіфом у таких умовах, але, врешті-решт, погодився на прохання народу та прийняв посаду халіфа.

Згідно з третьою версією виникнення шиїзму, його засновником був єврей, що прийняв іслам, Абдаллах ібн Саба. Саме йому приписуються численні положення, які потім увійшли до шиїтського віровчення, зокрема ідея про те, що в кожного пророка є спадкоємець, а спадкоємцем Мухаммада є Алі ібн Абу Таліб. Також з його ім'ям пов'язують вчення шиїтів про повернення імама після смерті, про прихованість імама тощо. Також відомо, що Абдаллах ібн Саба демонстрував неприпустиму в ісламі шанобливість відносно Алі. Самі ж шиїти дають плутані та неоднозначні повідомлення про нього. Деякі стверджують, що це видумана особа, інші підтверджують, що він існував, але не мав до шиїзму жодного відношення. При цьому в книзі шиїтського вченого Аль-Хасана Ан-Наубахти йдеться про те, що саме Абдаллах ібн Саба став першим проклинати перших трьох халіфів, що нині є розповсюдженою практикою в шиїзмі.

Деякі дослідники пов'язують виникнення шиїзму з особливостями персидської національної свідомості, їхньою культурою та доісламськими віруваннями, наводячи як аргумент той факт, що ідея божественної влади, обраності деяких людей, передання таємних знань від одного духовного голови до іншого була широко розповсюджена серед персів ще в доісламський період. До того ж дружиною імама Аль-Хусейна ібн Алі та матір'ю всіх наступних імамів була донька останнього персидського шаха Єздегира. Таким чином, «родина пророка» перетнулася з родиною персидського правителя. Тому шиїзм у всі часи знаходив широку підтримку серед персів і отримав серед них найбільше розповсюдження.

Шиїтський рух від самого початку був неоднорідним. У соціальному, релігійно-політичному та навіть етнічному вимірах шиїтське угруповання було тимчасовим союзом незадоволених правлінням третього халіфа Османа, що переслідували власні вузькоплемінні та вузькосоціальні інтереси. Тому в антиомейядських заворушеннях другої половини VII ст. перетиналися інтереси різних соціально-політичних груп, які переслідували різні цілі. Проте спільним для всіх цих виступів (за винятком повстання хариджитів) була участь у них алідів, тобто нащадків Алі ібн Абу Таліба. Алідська опозиція користувалася будь-яким проявом соціального, племінного, регіонального та навіть національного невдоволення.

Одна з засадничих соціально-політичних причин, що зумовила ідейне розгалуження і подрібнення шиїтського руху на значну кількість окремих громад і угруповань – відсутність ідейного джерела, що слугувало б ідеологічним підґрунтям релігійно-політичного руху. Пізніше таким джерелом для всіх шиїтів стане збірка «висловів Алі», висловлювання шиїтських імамів і праці творців шиїтської догматики. У перший же період шиїти апелювали до спільного для всіх мусульман джерела – Корану.

У VIII ст. шиїтський рух остаточно розпався на дві основних течії – «помірну» та «крайню». До помірних шиїтів відносять заїдитів та імамів. Другий напрямок репрезентують так звані «крайні» шиїти, кайсаніти та ісмаїліти. Від самого початку найчисленнішим напрямком у шиїзмі був імамівський, який наразі є не лише найбільшою шиїтською громадою, але й однією з найбільших громад в ісламі після сунітів. Імамівці – це ті, хто визнає імамат Алі ібн Абу Таліба як першого імама та ще одинадцять імамів з його нащадків батьківської гілки. Шиїти-імамівці вважають, що в релігії нема більшої справи, ніж імамат, оскільки вірять, що пророк не міг залишити світ, не вказавши на свого спадкоємця та заступника. Оскільки пророк був посланий задля ліквідації розбіжностей та ствердження єдності, він не міг померти, залишивши людей наодинці з самими собою, щоб кожен із них дотримувався власної думки та йшов власним шляхом. Пророк ніби не просто мав лишити після себе людину (імама), яка керуватиме людьми та вестиме мусульман за собою як звичайний лідер, а й передати їй певні сакральні таємні знання, отримані від Аллаха. Шиїти кажуть: «Керування народом (імамат) – не така справа, яку довіряють народові. Імамат – це підґрунтя ісламу. Неможливо, щоб народ сам обирав собі імама. Це так само неможливо, як коли б народ сам обирав собі пророка. Посланці Аллаха не можуть лишити питання імамату без уваги та піти з життя, не вказавши на спадкоємця, при цьому поклавши відповідальність за обрання імама на простий народ».

Особливістю віровчення шиїтів-імамів є віра у п'ять засад (не слід їх плутати з п'ятьма засадами ісламу сунітів), а саме:

1. Єдинобожжя.
2. Справедливість Аллаха.
3. Пророцтво.
4. Імамат.
5. Наступне життя (ахират).

Щодо сутності Аллаха шиїти-імаміти пропонують наступне формулювання: «Ми віримо в те, що Аллах єдиний, і нема подібних до нього. Він – початок і кінець Всесвіту. Все, що він створив, можна побачити, лише його не можна побачити. Він не має тіла, безобразний. Він не рухається, не має ваги, нематеріальний, не змінюється в часі. Той, хто думає, що Аллах сидить на небесах або з'явиться перед мешканцями раю у вигляді місяця, не осягнув Аллаха». Відносно сутності божественних атрибутів шиїти дотримуються погляду, який відрізняється як від погляду сунітів, так і від погляду мутазилітів. Шиїти не заперечують наявності в Аллаха атрибутів, але говорять, що це не окремі якості, а безпосередньо сама сутність Аллаха. Тобто якості єдині з сутністю. Відносно впливу Аллаха на раба вони вважають, що Аллах не є творцем усіх діянь людини, що було б несправедливістю. Дії людей залежать від ряду причинно-наслідкових зв'язків, але всі ці причини існують завдяки Аллахові.

Щодо справедливості Аллаха позиція шиїтів схожа на мутазилітську: ті й інші стверджують, що Аллах творить лише добро та благо й не творить біди, нещастя та страждань, які вони називають злом. Тим самим залишаючи відкритим питання про виникнення всіх бід і нещасть, які трапляються з людиною. У питанні свободи людської волі шиїти займають середню позицію між повною свободою волі, про яку вчили мутазиліти, та повною напередвизначеністю. На їхню думку, люди наділені свободою волі, проте в своєму бутті існують лише завдяки Аллахові та залежать від його милості до них. У цьому відношенні шиїти дотримуються думки про «проміжний стан», посилаючись на вислів свого імама Джафара Ас-Сідика: «Не існує ні примусу, ні повної свободи волі; істина знаходиться між ними». Шиїти впевнені, що в усіх своїх діяннях Аллах переслідує певну мету. Те, що дозволене ним, – безсумнівно корисне, заборонене – шкідливе [2, с. 112].

Щодо використання розуму як аргументу в питаннях теології шиїти перевершують всі інші напрямки. Розуму надається виключне значення, та він є одним із джерел шаріату. В усіх питаннях, які не оговорені в основних текстах, шиїтські вчені вдаються до використання «розумної аргументації».

Шиїти стверджують, що Аллаха неможливо буде побачити очима ні в цьому світі, ні в майбутньому. Аллах «видимий» лише завдяки твердій вірі в нього. Вищою межею віри є розумна впевненість. Справжня впевненість – це споглядання Аллаха душею. Тому Аллаха можна побачити не очима, а душею. В якості аргументів вони посилаються на слова Алі ібн Абу Таліба: коли його спитали: «Чи ти бачив Бога?», він відповів: «Я не поклоняюся Богові, якого не бачив. Очі його не бачать, але чому душа не може його побачити?», – а також на слова своїх імамів, які на питання «Чи бачив пророк Аллаха під час вознесіння на небо?» відповідали: «Очіма – ні, серцем – так» [3, с. 101].

У питанні про зміну божественного напередвизначення шиїти займають таку ж позицію, як і суніти: Аллах знає все, проте нема нічого, що могло б обмежити його в діях. Тому він у будь-який час може змінити одне призначення на інше або один наказ на інший.

Учення шиїтів про пророків, їхню місію та діяльність повністю збігається з загальноісламською точкою зору. Проте разом із тим одним з їхніх переконань є можливість тавассуль через пророка та імамів. Мається на увазі звернення до пророка Мухаммада чи когось із шиїтських імамів із проханням про заступництво. Слід зазначити, що подібна практика існує не лише в шиїтів, а й у суфіїв. Така практика вважається досить суперечливою, оскільки люди по суті беруть собі посередників для звернення до Аллаха.

Як і всі мусульмани, шиїти визнають, що Коран – Слово Боже. При цьому в минулому серед шиїтів було розповсюджене вчення про те, що суніти викривили Коран. У шиїтів є багато хадисів про те, що Коран було викривлено за часів перших халіфів, а також що в ньому нема деяких аятів і навіть сур. У перші століття ісламу численні шиїтські лідери дійсно вірили у викривлення чи неповність Корану. Але пізніші шиїтські вчені «виправили» це ствердження й на сьогодні проголошують помилковість колишньої версії.

У догматі про відвічність Корану як слова Аллаха їхнє вчення доволі заплутане. Шіїти кажуть, що Коран створений у часі, пояснюючи це наступним чином: «Все, що не є Всевишнім Аллахом, є його творінням, відповідно, Коран створений, але з поваги до Слова Аллаха ми не вважаємо його створеним. Знання Аллаха про Коран було вічним, з цієї точки зору Коран несотворений».

Шіїти впевнені, що імамат є однією з головних засад релігії, без якої віра мусульман буде неповною. Саме завдяки цьому вченню, яке притаманне виключно шіїзму, вони і сформувалися як окремий напрямок в ісламі. Імамат – це, на думку шіїтів, продовження пророцтва, й імами, подібно до пророків, є безгрішними. В кожному епоху існує імам, і цей імам, подібно до пророка, керманіч всього світу. Це положення вони аргументують аятом Корану: «Воістину ти (Мухаммад) – всього лиш умовляч, і в кожного народу є той, хто наставляє на прямий шлях». Імам повинен бути назначений вустами пророка чи попереднього імама. Люди не мають права обирати чи скидати імамів і жити без їхнього керування. Земля ніколи не буває без живого імама, проте імам може бути прихованим від людей. Період його прихованості не має значення. На сьогодні імамом всього людства є останній 12 імам Мухаммад ібн Аль-Хасан Аль-Махді. Підкорення імамові є обов'язком кожного вірянина, цю думку вони підкріплюють аятом Корану: «О ви, що повірили! Підкоряйтеся Аллахові, його посланцям і тим, хто володіє владою серед вас». За ствердженням шіїтів, під «тими, хто володіє владою», Аллах мав на увазі саме імамів. Тому наказ імама – це наказ Аллаха, а заборона імама – це заборона Аллаха. Щодо імамів не можна вдаватися до крайнощів – обожнювати їх чи говорити про те, що вони єдиносуші з Аллахом. Аллах через пророка Мухаммада ніби назначив 12 імамів; перший із них – Алі ібн Абу Таліб, останній – Мухаммад ібн Аль-Хасан Аль-Махді. Останній імам, який у шіїтів асоціюється з поновлювачем віри – Махді (за що його й нарекли Аль-Махді), знаходиться у прихованому стані до встановленого часу. Час його появи невідомий. З пришествям Аль-Махді світ наповниться справедливістю так, як зараз він сповнений несправедливості. Всі шіїти-імаміти мають сплачувати хумс (п'яту частину) з будь-якого свого прибутку. Хумс – п'ята частина військових трофеїв, яка за часів пророка сплачувалася йому, щоб він сам розподіляв її необхідним чином серед мусульман. Шіїти запропонували тезу про те, що після смерті пророка хумс має сплачуватися його нащадкам з гілки Алі ібн Абу Таліба. Оскільки всі шіїтські імами є алідами, хумс потрібно сплачувати їм. Після «приховання» останнього дванадцятого імама шіїтські лідери – аятоли – заявили, що хумс має сплачуватися й надалі, проте вже їм як заступникам останнього імама, що є схованим [4, с. 78].

У ранню добу розвитку шіїтського руху виникає вчення про приховання релігійних переконань – такиййя. Використовуючи це знаряддя, шіїти могли публічно відмовлятися від власних переконань і вдавати з себе представників іншого ісламського напрямку, якщо вважають це корисним для себе. При цьому вони стверджують, що всі імами здійснювали приховання своїх релігійних переконань, наводячи слова шостого імама Джафара ас-Садика: «Приховання релігійних переконань – це мій спосіб і спосіб моїх батьків. Той, хто не приховує свої релігійні переконання, не має віри» [5, с. 238].

Уявлення про Судний день, про майбутнє життя, рай і пекло схожі з уявленнями інших мусульман, з тією лише різницею, що дванадцять шіїтських імамів, згідно з їхнім переконанням, гратимуть достатньо важливу роль під час Судного дня.

В історії ісламу були часи, коли шіїти мали великий вплив серед мусульман. Добою максимального розквіту шіїзму був період з середини X ст. до кінця XI ст., коли в західних землях постав Фатимідський халіфат, у Сирії господарювали Хамданіти, Кармати володарювали над Бахрейном і Хіджазом, а на Сході та в Багдаді фактично правили Бувайхиди. Але всі ці шіїтські династії не мали спільної ідеології, а навпаки, вели між собою безкомпромісну війну. У зв'язку з цим, навіть знаходячись при владі, шіїти не змогли широко розповсюдити свої релігійні та політичні погляди в мусульманському світі.

У наш час шиїти-імаміти складають приблизно 8 – 10% від загальної кількості мусульман. Шиїзм імамівського напрямку широко розповсюдився на персидських територіях у період правління династії Сафавідів. З того часу до сьогодні Іран є твердиною шиїзму в усьому світі, де імамівський напрямок визнаний державною релігією. Крім того, значна кількість шиїтів-імамів мешкає в Іраку, Азербайджані та Лівані. На сьогодні Іран сильно відрізняється від інших мусульманських держав. Більшість норм права в Ірані засновані на шаріаті в його шиїтській інтерпретації, а верховна влада перебуває в руках у шиїтського духовництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Прозоров С.М. Ислам как идеологическая система / Прозоров С.М. – М. : Вост. лит., 2004. – 471 с.
2. Аш-Шахрастани М.А. Книга о религиях и сектах / Аш-Шахрастани М.А. – М. : Наука, 1984. – 182 с.
3. Беляев Е.А. Мусульманское сектанство / Беляев Е.А. – М., 1957. – 128 с.
4. Сеййид Хусейн Аль-Мусави. Лицо шиизма / Сеййид Хусейн Аль-Мусави. – М. : Издательская группа «Истина», 2009. – 126 с.
5. Табатабаи М.Х. Шиизм в Исламе / Табатабаи М.Х. – Кум. : Всемирная ассамблея «Ахлебейт», 1996. – 315 с.
6. Аль-Бухари. Сахих Аль-Бухари : в 2 т. Т. 1 / Аль-Бухари ; пер. В.А. Нирша. – М. : «Ибрагим», 2002. – 472 с.
7. Аль-Бухари. Сахих Аль-Бухари : в 2 т. Т. 2 / Аль-Бухари ; пер. В.А. Нирша. – М. : «Ибрагим», 2002. – 472 с.
8. Ас-Сави М.А. Исламское вероучение / Ас-Сави М.А. – М. : «Ибрагим», 1999. – 145 с.
9. Аль-Усаймин М.С. Объяснение основ веры / Аль-Усаймин М.С. – М. : «Ибрагим», 1999. – 120 с.
10. Аль-Хакими Х.А. 200 вопросов по вероучению Ислама / Аль-Хакими Х.А. – М. : «Ибрагим», 2000. – 300 с.
11. Ат-Тантави А.А. Общее представление об Исламе / Ат-Тантави А.А. – К. : Ансар Фаундейшн, 2002. – 240 с.
12. Большаков О.Г. История Халифата. Т. 2 / Большаков О.Г. – М. : Восточная литература, 2000. – 294 с.
13. Зарринкуб А.Х. Исламская цивилизация / Зарринкуб А.Х. – М. : Андалус, 2004. – 237 с.
14. Керимов Г.М. Шарият: закон жизни мусульман / Керимов Г.М. – М. : «Диля», 1999. – 237 с.
15. Ислам : энциклопедический словарь. – М. : Наука, 1991. – 315 с.
16. История Востока. Восток в средние века. – М. : Восточная литература, 1999. – 688 с.
17. Иэрхарт Б.Г. Религиозные традиции мира. Т. 2 / Иэрхарт Б.Г. – М., 1996. – 576 с.
18. Коран / [перевод и комментарии Османова М.-Н.О.]. – М. : Ладомир, 1999. – 928 с.
19. Мамиргов М.З. Книга исламских сект и вероучений / Мамиргов М.З. – М. : «Исламский Мир», 2007. – 472 с.
20. Рахман Х.У. Хронология Исламской истории: 570 – 1000 гг. от Р.Х. / Рахман Х.У. – Нижний Новгород : Нижполиграф, 2000. – 244 с.
21. Санаи Мехди. Мусульманское право и политика : учебное пособие / Мехди Санаи. – М., 2004. – 96 с.
22. Фильштинский И.М. История арабов и Халифата / Фильштинский И.М. – М. : Муравей-Гайд, 1999. – 384 с.

А.И. Шевченко, С.В. Исмаилов

Особенности вероучения шиитов-имамитов

В статье исследуются отличительные особенности теологии имамивской ветви шиизма. Рассматриваются история возникновения шиизма, исторические условия, в которых возникают основополагающие идеи шиизма и основные аспекты вероучения шиитов-имамитов. Подчеркивается, что арабо-мусульманская цивилизация частично унаследовала и переосмыслила культуру и религиозные идеи Персии, проявившиеся в шиизме, ставшем основным исламским направлением на ее территории.

A.I. Shevchenko, S.V. Ismagilov

Some Peculiarities of Shi'its Religious

Some peculiarities of theology of imamates' branch in Islam is investigated in the article. It is considered the history of Shiism origin, historic conditions in which Shiism basic ideas and main aspects of Shiits-imamates' have been appeared. It's underlined in the research that Arab and Muslim civilisation partly inherited and overthought culture and religious ideas of Persia wich were reflected in Shiism that has become the main Islamic direction on its territory.

Стаття надійшла до редакції 01.04.2010.